

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ
ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ВІРУЮЧИХ ТА РЕАКЦІЯ НА НИХ РОСІЙСЬКОЇ
САМОДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Базуючись на науковій літературі та архівних документах, автор досліджує соціально-політичні погляди українських євангельських віруючих та реакцію на них російського самодержавства у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Basing on the scientific literature and archives documents, author investigates socio-political opinions of the Ukrainian evangelical believers and the reaction of the Russian autocracy on this in the second half of the 19th – beginning the 20th centuries.

Релігійне питання в Україні останнім часом привертає все більше уваги, адже будувати демократичну державу без налагодження оптимальних відносин між державною владою та церквою неможливо. Особливо це стосується так званих нетрадиційних релігійних вчень. Отож, дослідження піднятої проблеми, можливо, допоможе виробленню більш оптимальних відносин між цими структурами. До того ж її актуальність підкріплюється посиленням впливу релігії на розвиток не лише соціальних і культурних процесів, а й на суспільно-політичне життя країни. Саме осмислення місця і ролі різних конфесій у житті українського народу дає можливість зрозуміти не лише події минулого, але й краще оцінити сьогодення.

Метою даної статті є неупереджене дослідження та аналіз соціально-політичних поглядів українських прихильників баптизму, євангельського християнства та штундизму, а також реакції на них російських державних інституцій у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Варто зауважити, що ця проблематика спеціально не досліджувалася істориками. Лише окремі її аспекти відображені у науковій літературі. Серед таких праць слід згадати, зокрема, монографію О.І. Клібанова „История религиозного сектантства в России”, В.Д. Бонч-Бруєвича „Избранные атеистические произведения”, І. Недзельницького „О причинах появления рационалистических учений штунды”. Не можна оминати увагою й сучасну колективну працю „Історія релігії в Україні. Протестантизм в Україні”, видану науковцями відділу релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Окрім наукової літератури для написання даної статті автор використав архівні документи. Серед них: звіти губернаторів, донесення справників, циркуляри Головного штабу військового міністерства, рапорти начальників губернських жандармських управлінь та ін.

Досліджуючи проблему соціально-політичних поглядів українських євангельських віруючих (баптистів, євангельських християн, штундистів) у другій половині XIX – на початку XX століття, варто відзначити, що вона тісно пов'язана із необхідністю виокремлення переконань тогочасного віруючого як представника окремої соціальної групи у соціально-економічній структурі суспільства. У той час коли євангельський рух в Україні ще організаційно не сформувався, у свідомості його прихильників відбувалося взаємопереплетіння вказаних переконань. Особливо воно виявилось у трактуванні питань соціально-економічної та соціально-політичної сфери й поглиблювалося відсутністю у цей період загального для російсько-українських євангельських віруючих сповідання віри. Саме така особливість породжувала суб'єктивізм у їхніх судженнях та висловлюваннях. З цього приводу вдало висловився І. Недзельницький, який, вказуючи на відсутність чіткої системи у віровченні євангельських віруючих, різноманітність їхніх підходів у розумінні тих чи інших питань, відзначав: „... скільки голів, стільки розумів, кожен штундист створює собі релігію, виводячи різні положення із особистого вільного, нічим не обмеженого, тлумачення Св. Писання...” [1].

Різнманітні звинувачення на адресу баптистів, євангельських християн, штундистів з боку представників державної та церковної влади зустрічаються впродовж усієї історії їх існування. Зауважимо, що ці звинувачення ставали загрозливішими й кількісно зростали, як тільки зрозумілішою для верхівки православної церкви ставала неспроможність пануючого віросповідання зупинити поширення нового релігійного руху ненасильницькими засобами. Нагнітання подібних настроїв повинно було спонукати державні інституції до застосування більш активних дій щодо його прихильників. Так, зокрема, 1884 року єпископ Херсонський та Одеський Никанор писав Херсонському губернатору: „ Штундизм у самому принципі свого вчення підкопується під саме коріння не тільки церкви, але всього ладу, як суспільного, так і державного. Думається, що краще зараз від Бога поставлена влада повинна рятувати сама себе. Звичайно, можна сказати, що навіть Франція, посягнувши на свою віру та церкву, продовжує ще жити. Але питання життя то чи лише агонія? Вівтарі поки ще залишаються, а престולי усяких династій вже повалені. Чи корисно і нашій владі йти туди ж?” [2].

У звіті Київського губернатора про стан справ у губернії за 1881 рік зазначається: „... штунда вчить, що усі природні багатства, включаючи землю, є загальним добром, і заперечує податі, повинності і послух начальству [3]. Схожа думка висловлюється й у статті „Військовий суд над штундистами”, опублікованій у „Київських єпархіальних відомостях”. У ній, зокрема, йдеться про те, що: „...за вченням штундистів всі природні багатства: землі, ліси, води, як творіння Божі, не повинні бути у будь-чий власності. Землі поміщиків та держави мають розподілятися порівну; платити податі та нести повинності, а також мати та коритися начальству не потрібно, адже всі люди рівні між собою й за законом Христовим немає а ні старших, а ні менших...” [4]. Все це давало підстави російським імперським чиновникам вважати євангельських віруючих, зокрема й штундистів, прихильниками соціалістичного вчення. Так, 1882 року обер-прокурор Св. Синоду направив імператору Олександру III повідомлення про стан духовних справ у Київській губернії, в якому наголошував на зв'язку місцевих штундистів із соціалістами [5].

У листопаді 1890 року Єлисаветградський справник у донесенні Херсонському губернатору повідомляв про соціально-політичний характер штундизму, який базується на „намаганні штундистів-ватажків... виводити із релігійних принципів... хибні соціально-політичні висновки, які підривають в своїй основі суспільний та державний лад”. Прикладом цього він називає їхнє твердження, «...що земля повинна бути розділена порівну, що вести війну та вбивати ворога суперечить вченню Євангелія, у зв'язку з чим потрібно намагатися уникати вступу до військової служби, що влада у своїх інтересах забрала більшу частину землі та багатств у збиток простому люду...” [6]. Варто зауважити, що звинувачення у негативному ставленні євангельських віруючих, особливо штундистів, до військової служби серйозно непокоїли російські владні кола. Так, 26 серпня 1894 року із Головного штабу військового міністерства начальнику головного військово-судного управління був спрямований циркуляр „Про розповсюдження штундизму”, у якому мовилося: „Сектанти днями у свята ведуть у казармах бесіди релігійного змісту, спрямовані проти військової служби... Маючи на увазі все зло, яке загрожує православної церкві та існуючому державному порядку з боку сект, військовий міністр наказав просити всіх командуючих військами в округах звернути особливу увагу на розповсюдження сектантських вчень у військах...” [7]. 6 грудня 1911 року Київський губернатор писав начальнику поліції Київської губернії: „Негативне ставлення до військової служби дійсно, у тій чи іншій мірі, прищеплюється послідовникам баптизму і ця обставина лише старанно приховується останніми. Тому прошу начальників поліції звернути увагу саме на цей бік вчення баптистів, негласно зібравши дані про те, при яких

саме обставинах і на яких умовах відбувається прийом у цю секту у межах Київської губернії...” [8]. В архівних матеріалах містяться численні факти про відмову євангельських віруючих від військової служби. Прикладом є справа Дмитренка П.І., який відмовився служити у російській армії через свої релігійні переконання [9]. Однак варто підкреслити, що з початком Першої світової війни у серпні 1914 року віруючі, як баптисти, так і євангельські християни брали активну й безпосередню участь у ній. Багато баптистів перебували на фронті: деякі - із зброєю у руках, інші - у медичних та тилових частинах. Також євангельські віруючі збирали пожертвування для поранених воїнів, організовували лазарети. Але все це не заважало окремим представникам православної церкви та російської державної влади звинувачувати їх у антидержавних настроях. Результатом цього стало масове закриття громад баптистів, євангельських християн, штундистів у прифронтівій смузі, якою тоді була практично вся територія України. Закриття супроводжувалося конфіскацією молитовних будинків та засланням керівників громад. Навіть участь у створенні лазаретів для поранених пояснювалася російською владою бажанням вести антиправославну агітацію серед поранених, а тому звучала наполеглива вимога не допускати баптистів або євангельських християн до лазаретів, навіть якщо останні були відкриті саме цими віруючими [10].

Ще одним обвинуваченням, яке постійно висловлювалося на адресу євангельських віруючих у цей період, було звинувачення у відсутності у них патріотизму, у пронімецьких настроях та у сприянні німцям у завоюванні півдня Росії. Так, наприклад, начальник Волинського губернського жандармського управління писав у своєму рапорті від 5 лютого 1917 року, що селянин с. Холостно, Житомирського повіту, Харитон Стецюк начебто говорив на проповіді під час різдвяних свят, що німці - брати, що їм не потрібно чинити супротив, а, навпаки, варто віддати все майно, залишивши собі лише Біблію. Також він зазначав, що такий стан справ серед селян-сектантів підтримують як місцеві німці, так і німці у засланні [11]. Проте самі євангельські віруючі спростовували такі звинувачення. Так, 1915 року з'явився так званий “Заклик до штундистів Канівського повіту, Київської губернії проти участі у військових діях”, складений трьома селянками-сектантками м. Шендерівки, Канівського повіту, в якому вони заперечують свою співпрацю із німцями й пояснюють власні релігійні переконання. Так, зокрема, у ньому мовилося: „Для чого створена людина? Для вічної правди чи вона створена для зла, гріха. Ви – служителі царства Світла, якщо ж так, то ви повинні не брати зброї до рук. Нас за це зарахували до прихильників германців, а також до бунтівників та страйкарів. Ми вважаємо, що гріхом є захист будь-якого царя. Ми

захищаємо дух правди, миру та братерської любові... Ми як сироти, гнані світом. Нехай же Росія вбачає у нас винуватців правди та добра..." [12].

Хоча звинувачення євангельських віруючих у політичній неблагонадійності були необґрунтованими, все ж своїм ставленням до окремих суспільно-політичних питань вони давали привід для подібних звинувачень. Особливо це стосувалося прихильників штундистського вчення. Так, В.Д. Бонч-Бруевич у своїх творах наводить цитату із одного листа, написаного штундистом, в якому автор наполягає на тому, що Христос проповідував революцію, або, принаймні, пророчив її. З цього автор робив висновок, що перед приходом Царства Божого повинна відбутися революція, та заявляв, що віруючі із нетерпінням чекають на неї [13]. Але все ж доцільно визнати, що, говорячи про „революційність” російсько-українського сектантства, у тому числі й штундизму, зацікавлені в цьому особи часто видавали бажане за дійсне. На це, зокрема, звертала увагу й незалежна преса того часу. Також варто підкреслити, що й сам В.І. Ленін, говорячи про революційні елементи у селянстві та зараховуючи до них сектантів, не перебільшував їхню революційність [14]. Про перебільшення революційних елементів у переконаннях штундистів з боку зацікавлених осіб можна судити на підставі так званого „Чаплинського віровчення”, яке висловлює погляди одного із визнаних лідерів штундизму Я.Коваля: „Про почитання влади”: „Ми шануємо царя, як помазаника Божого; існуюча ж влада від Бога встановлена. Так віддавай усякому належне: кому податок – податок; кому мито – мито; кому страх – страх; кому честь – честь (Рим. 13:1,7) [15].

Іноді навіть доповіді місцевої адміністративної влади спростовували обвинувачення євангельських віруючих у політичній неблагонадійності й бажання бачити у їх вченні соціально-політичну спрямованість. У донесенні Одеського справника від 14 травня 1890 року читаємо: „Не виявлено, щоб поміж штундистів з’являлись ідеї соціалізму. ...Вони... виконують усі розпорядження як урядових осіб та установ, так і місцевої поліцейської та сільської влади; виконують сумлінно та акуратно усі суспільні повинності...; і навіть між ними є багато вибраних громадами із штундистів сільських старост, соцьких та десяцьких.” [16]. Це, зокрема, підтверджується віровченням М.Ратушного, яке було знайдено у нього у 1873 року, віровченням І. Рябошапки, складеного ним на початку 80-х років ХІХ ст. та віровченням „християн євангельського сповідання, які приймають водне хрещення по вірі, так званих баптистів”, яке у 1903 році було подане суду І. Кушнеровим [17].

Досить показово, що критикуючи практично усі розділи віровчень баптистів, євангельських християн, штундистів православні автори, як правило, звичайно залишали поза критикою розділ, присвячений їхньому

ставленню до державної влади. Характерним для них було, з одного боку, декларування своєї покори самодержавству, як боговстановленому інституту, а з іншого - чітке визначення межі цієї покори – настільки, наскільки вимоги владних інституцій не суперечать Божим повелінням. Хоча варто відзначити, що 4 листопада 1910 року начальником Донського охоронного відділення були отримані агентурні дані про проведення з'їзду баптистів у Петербурзі, на якому було прийняте рішення щодо проведення антидержавної пропаганди. Цей крок пояснюється початком урядових репресій щодо прихильників цього віровчення. Отож, баптисти мали намір спрямувати свої пропагандистські зусилля у бік Донського козацтва, вважаючи, що саме тут вони знайдуть „благодатний ґрунт” для розповсюдження власної ідеології. На цю думку їх наштотували події літа 1910 року, коли в козацьких таборах спалахнув „справжній безлад” [18].

Зауважимо, що бажання бачити у новому сектантському русі переважання соціально-економічних положень над суто релігійними, яке демонстрував російський уряд, вело до симпатії до нього з боку ліберальної інтелігенції. Причому ця інтелігенція, виступаючи за припинення утисків євангельських віруючих, вбачала в останніх не ворогів, а кращих друзів суспільного порядку в державі. Викликає інтерес і ставлення до них з боку радикальної частини російської інтелігенції. Так, зокрема, народники у 70-х роках XIX ст., залишивши позаду період ідеалізації старообрядництва, включили євангельських віруючих до сфери своєї активної пропаганди. Однак самі віруючі обережно та неприхильно поставилися до цієї пропаганди. Пізніше на євангельських віруючих звернули увагу соціал-демократи, які зіткнулися з ними у другій половині 90-х років на заводах південних українських міст. В.І. Ленін у книзі „Що робити?” кілька разів вказував на те, що сектантами не лише не варто нехтувати, але „при широкій постановці справи соціал-демократичної пропаганди потрібно буде скористатися їх настроями та фактами їх переслідування” [19].

Реально оцінюючи усю небезпеку, яка походила від соціал-демократичної пропаганди у середовищі євангельсько-баптистського братства, його представники на своєму з'їзді 1903 року, що проходив у м. Царицині, прийняли рішення про недопустимість розповсюдження антидержавних матеріалів серед віруючих. Винних у цьому належало негайно виключати із громад. Зрозуміло, що така резолюція викликала гостру негативну реакцію з боку керівництва більшовиків, яке звинуватило сектантів у заграванні із царизмом [20]. Однак все це не переконало державну владу у лояльності євангельських віруючих до режиму. Так, 1910 року Міністерство внутрішніх справ оприлюднило правила, які суттєво звужували функціонування актів 1905-1906 рр. У 1912 та 1913 рр.

з'явилися два циркуляри, присвячені необхідності суворо спостерігати за неухильним виконанням баптистами правил 1910 року. Починаючи з цього часу, знову посилюються утиски євангельських віруючих, зокрема закриття їхніх громад та молитовних будинків, знову звучать обвинувачення на їхню адресу у зваблюванні православних. Ще більших переслідувань вони зазнають, як уже зазначалося, із початком Першої світової війни. Послаблення утисків баптистів, євангельських християн, штундистів відбулося лише після перемоги Лютневої революції 1917 року.

Отож, загалом євангельські віруючі вбачали своє покликання у проповіді Благої Вісті Ісуса Христа, а не в участі у політичній боротьбі й трактуванні соціально-політичних питань. Що, однак, не перешкоджало кожному окремому віруючому мати будь-які свої особисті соціально-політичні погляди, які формувались внаслідок багатьох чинників. Але все це не зменшило негативного ставлення до них з боку самодержавної влади, яка продовжувала упереджено ставитися до їхньої діяльності, особливо після початку Першої світової війни, застосовуючи до віруючих жорсткі репресивні заходи. Лише політика демократизації суспільного життя, яку розпочав Тимчасовий уряд після свого приходу до влади, посприяла активізації діяльності прихильників євангельсько-баптистського братства.

1. Недзельницький Иоанн. Штундизм, причины появления и разбор учения его. – СПб., 1900. – С.40.

2. Цит. за: Клибанов А.И. История религиозного сектанства в России. – С.209.

3. Історія релігії в Україні в 10 томах. - Т.5 (Протестантизм в Україні). – Київ, 2002. – С.354.

4. Цит. за: НБУ ім. В.І. Вернадського. Інститут рукописів, Ф.304, дис.2138. - Арк.497.

5. Там само.

6. Еп. Алексей. Религиозно-рационалистическое движение на юге России во второй половине XIX ст. – С.418.

7. ЦДІАК України. Ф.315, оп.4, спр.24. – Арк. 110-110зв.

8. Там само. Ф.442, оп.861, спр.312. – Арк. 1-1зв.

9. Там само. Ф.274, оп.4, спр.381.

10. Історія релігії в Україні в 10 томах. - Т.5 (Протестантизм в Україні). – С.364-365.

11. ЦДІАК України. Ф.1599, оп.1, спр.258. – Арк. 38зв.

12. Там само. Ф.274, оп.1, спр.3700 (ч.1). – Арк.93-94.

13. Бонч-Бруевич В.Д. Избранные атеистические произведения. – М., 1973. – С.165-166.

14. Там само. – С.153.

15. Цит. за: Історія релігії в Україні в 10 томах. - Т.5 (Протестантизм в Україні). – С.359.
16. Клибанов А.И. Вказ. праця. – С.210.
17. Там само.
18. ЦДІАК України. Ф.705, оп.1, спр.494. – Арк. 260.
19. Бонч-Бруевич В.Д. Вказ. праця. – С.360.
20. Історія релігії в Україні в 10 томах. - Т.5 (Протестантизм в Україні). – С.358.